

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS
2024 metai

2

LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

THE YEARBOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

2024

2

Vilnius 2024

LITAUISCHES INSTITUT FÜR GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

2024

2

Vilnius 2024

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS
2024 metai

2

Lietuvos istorijos institutas
Vilnius 2024

Žurnalo leidybą finansavo
LIETUVOS MOKSLO TARYBA
PAGAL VALSTYBINĘ LITUANISTINIŲ TYRIMŲ IR SKLAIDOS
2016–2024 METŲ PROGRAMĄ
Projekto finansavimo sutartis Nr. S-LIP-22-32

Redakcinė kolegija / Editorial Board / Redaktion:

Egidijus ALEKSANDRAVIČIUS
Vytauto Didžiojo universitetas, Lietuva /
Vytautas Magnus University, Lithuania

Krzysztof BUCHOWSKI
Baltosgės universitetas, Lenkija /
University of Białystok, Poland

Jan JURKIEWICZ
Adomo Mickevičiaus universitetas Poznanėje, Lenkija /
Adam Mickiewicz University, Poznań, Poland

Tomasz KEMPA
Mikalojaus Koperniko universitetas Torunėje, Lenkija /
Nicolaus Copernicus University in Toruń, Poland

Česlovas LAURINAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Vėjas G. LIULEVIČIUS
Tenesio universitetas Noksvilyje, JAV /
University of Tennessee, Knoxville, USA

Bernadetta MANYŚ
Adomo Mickevičiaus universitetas Poznanėje, Lenkija /
Adam Mickiewicz University, Poznań, Poland

Jolita MULEVIČIŪTĖ
Lietuvos kultūros tyrimų institutas, Lietuva /
Lithuanian Culture Research Institute, Lithuania

Mathias NIENDORF
Greifswaldo universitetas, Vokietija /
University of Greifswald, Germany

Rimvydas PETRAUSKAS
Vilniaus universitetas, Lietuva /
Vilnius University, Lithuania

Jolita SARCEVIČIENĖ (atsakingoji sekretorė / Executive Secretary)
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Vladas SIRUTAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Gintautas SLIESORIŪNAS (pirmininkas / Editor-in-Chief)
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Dariusz STALIŪNAS
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Saulius SUŽIEDĖLIS
Milersvilio universitetas, JAV /
Millersville University, USA

Mindaugas ŠAPOKA (pirmininko pavaduotojas / Deputy Editor-in-Chief)
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Joachim TAUBER
Šiaurės Rytų institutas Liuneburge, Vokietija /
Nordost Institut in Lüneburg, Germany

Theodore R. WEEKS
Pietų Iliojaus universitetas Karbondeilyje, JAV /
Southern Illinois University, Carbondale, Ill., USA

Andrzej ZAKRZEWSKI
Varšuvos universitetas, Lenkija /
University of Warsaw, Poland

Registruota duomenų bazė:
Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in:
The Central European Journal of Social Sciences and Humanities.
HISTORICAL ABSTRACTS. AMERICA: HISTORY AND LIFE
EBSCO Publishing. Litanistika

Recenzuojamas mokslo žurnalas, leidžiamas nuo 1971 m. Per metus išeina 1 tomas (2 numeriai)
Elektroninę straipsnių versiją pdf formatu galima rasti internetinėje svetainėje:
<https://www.istorija.lt/leidiniai/mokslo-zurnalai-ir-testiniai-leidiniai/lietuvos-istorijos-metrastis/672>

ISSN 0202-3342
e-ISSN 2538-6549

© Lietuvos istorijos institutas, 2024
© Straipsnių autoriai, 2024

Turinys

Straipsniai

B. M a n y š. Being a Mother of Two Sons. Duchess Franciszka Urszula Wiśniowiecka-Radziwiłłowa's Relationship with Her Twin Sons in the Light of Her Correspondence	7
Būti dviejų sūnų mama. Kunigaikštienės Pranciškos Uršulės iš Višnioveckių Radvilienės santykiai su sūnumis dvyniais pagal jos korespondenciją. Santrauka	39
V. P u g a č i a u s k a s. Vilniaus vaito suolininkų teismas 1795–1814 m.	41
The Benchers' Court of the Vogt of Vilnius, 1795–1814. Summary	56
V. Ž a l t a u s k a i t ě. Apie konfliktus dėl škaplierių, seseris Žilytės ir kitokią pasauliečių struktūrų Bažnyčioje raišką po 1863–1864 m. sukilimo Vilniaus ir Žemaičių (Telšių) vyskupijose	59
On the Conflicts over the Scapulars, about the Žilytė Sisters, and Other Expression of Lay Structures in the Church in the Dioceses of Vilnius and Samogitia (Telšiai) after the Uprising of 1863–1864. Summary	75
T. B a i r a š a u s k a i t ě. Pobaudžiavinio kaimo savivaldos iššūkiai, patirtys ir galių demonstravimas. XIX a. 7 dešimtmetis – XX a. pradžia	77
Challenges, Experiences, and Empowerment in the Self-Government of the Post-Serfdom Village. The 1860s – the Early Twentieth Century. Summary.....	111
T. K r u t u l y s. Istorikai Lietuvos radijuje tarpukariu: tarp lūkesčių ir skurdžių rezultatų	113
Historians in the Interwar Lithuanian Radio: Between Expectations and Poor Results. Summary	134
J. S k i r i u s. JAV lietuvių politinės veiklos vienybės atkūrimas 1947–1948 metais: tautininkų apsisprendimas sugrįžti į Amerikos Lietuvių Tarybą	137
Restoration of Unity in the Political Activity of American Lithuanians in 1947–1948: The Nationalists' Resolve to Return to the American Lithuanian Council. Summary	156

Publikacija

- V. Stravinskienė. Iš visuotinių gyventojų surašymų istorijos: Vilniaus miesto atvejis 159

Recenzijos, anotacijos

- M. Šapoka. Rec.: Jan Jerzy Sowa. Wojskowa Temida. Dyscyplina i sądownictwo wojskowe w Koronie w dobie wojen tureckich w drugiej połowie XVII wieku. Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, 2021. 382 s. ISBN 978-8374-316-76-7 179
- J. Sarcevičienė. Rec.: Angelika Blinda. Teofila z Jabłonowskich Sapieżyna. Życie prywatne i działalność publiczna. Kraków: Księgarnia akademicka, 2023. 377 p. ISBN 978-83-8138-819-1 183
- V. Davoliūtė. Rec.: J. Stončius. Neapykantos ribos: antisemitizmas Lietuvoje 1944–1990 metais. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2022. 509 p. ISBN 978-6094-811-58-6 193
- V. Stravinskienė. Rec.: Krzysztof Buchowski. Historia polityczna Litwy 1987–2004: od sowieckiej republiki związkowej do integracji ze światem Zachodu. Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, 2023. 472 s. ISBN 978-8374-317-67-2 197

JUOZAS SKIRIUS

(Vytauto Didžiojo universitetas)

JAV LIETUVIŲ POLITINĖS VEIKLOS VIENYBĖS ATKŪRIMAS 1947–1948 METAIS: TAUTININKŲ APSISPRENDIMAS SUGRĮŽTI Į AMERIKOS LIETUVIŲ TARYBĄ

ANOTACIJA. Straipsnyje nagrinėjama viena svarbiausių ir sudėtingiausių problemų išeivijos istorijoje, kai Antrojo pasaulinio karo, Šaltojo karo pradžios ir okupuotos Lietuvos laikotarpiu (1941–1948) buvo suskilusi JAV lietuvių politinė veikla: Lietuvos laisvinimo darbą atskirai vykdė Amerikos lietuvių taryba (toliau – ALT) ir JAV lietuvių tautininkų organizacijos. 1947 m. pabaigoje šioms konkuruojančioms organizacijoms pavyko susitarti – gautas pritarimas JAV lietuvių tautininkų sugrįžimui į ALT kaip ketvirtai ideologinei srovei. Straipsnyje aptariama tautininkų pozicijų kaita, darant esmines nuolaidas, analizuojamas tautininkų organizacijų pasiruošimas įsilieti į ALT sudėtį, ALT vadovų požiūris ir Vyriausiojo Lietuvos išlaisvinimo komiteto (toliau – VLIK) vaidmuo šiuo klausimu. Deja, ALT priklausę įtakingi JAV lietuviai socialistai, kitaip nei katalikai ar santariečiai, nepritarė tautininkų sugrįžimui į bendrą organizaciją. Tai buvo pagrindinis stabdys. Be to, dėl tautininkų iniciatyva iškeltų antraeilių dalykų derinimo jų pačių priėmimas užsitęsė dar metus. Analizuojamas 1948 m. lapkričio 21–22 d. Niujorke įvykęs ALT suvažiavimas, siekiant išsiaiškinti, kokiomis sąlygomis JAV lietuvių tautininkai kaip ketvirta grupė (šalia katalikų, socialistų ir sandariečių) galutinai įsiliėjo į bendrą organizaciją.

RAKTINIAI ŽODŽIAI: Amerikos lietuvių taryba, Lietuvai vaduoti sąjunga, tautininkai, VLIK, Niujorkas, vieninga veikla, Leonardas Šimutis, Pijus Grigaitis, Pranas Padalskis, Antanas Olis, Pijus Žiūris.

ABSTRACT. The article deals with one of the most important and complex issues in the history of the diaspora, when the political activity American Lithuanians in the United States of America was fragmented during the Second World War, the onset of the Cold War, and the period

of occupied Lithuania (1941–1948): the effort of liberating Lithuania was carried out separately by the American Lithuanian Council and Lithuanian nationalist organisations in the USA. Late in 1947, these competing organisations managed to reach an agreement: approval was obtained for the return of the Lithuanian nationalists in the USA to the American Lithuanian Council as a fourth ideological strand. The article discusses the change in the positions of the nationalists by making substantial concessions, analyses the readiness of the nationalist organisations to join the American Lithuanian Council, the attitudes of the leaders of this council, and the role of the Supreme Committee for the Liberation of Lithuania (Lith. *Vyriausiasis Lietuvos išlaisvinimo komitetas*, VLIK) in this issue. Unfortunately, unlike the Catholics or the members of the Santara [Harmony] organisation, the influential Lithuanian socialists in the USA, who belonged to the American Lithuanian Council, did not support the return of the nationalists to a joint organisation. That was the main obstacle. In addition, the coordination of minor issues raised by the nationalists' initiative delayed their own admission for another year. To find out under what conditions the Lithuanian nationalists in the USA as the fourth group (along with the Catholics, Socialists and the members of Santara) finally joined the joint organisation, the analysis covers the congress of the American Lithuanian Council held in New York on 21–22 November 1948.

KEYWORDS: American Lithuanian Council, Association for the Liberation of Lithuania, nationalists, Supreme Committee for the Liberation of Lithuania, New York, united activities, Leonardas Šimutis, Pijus Grigaitis, Pranas Padalskis, Antanas Olis, Pijus Žiūris.

Įvadas

Lietuvių išeivijos istorijoje fiksuojama viena ryškesnių problemų – vienybės stoka kultūrinėje-visuomeninėje ir ypač politinėje veikloje. Tai lėmė išeivijos išsiskirstymas į dažnai nesutariančias ideologines grupes, kurias įprasta vadinti srovėmis. Tik išskirtiniais atvejais, pavyzdžiui, išeivijai kovojant už Lietuvos nepriklausomybę XX a., pavykdavo, tiesa, kai kada tik trumpam laikui, sutelkti bendras jėgas. Čia kalbame tik apie lietuvių išeivių patriotines grupes, ideologines sroves. Komunistuojantys išeivijos lietuviai visada buvo griežtoje opozicijoje.

Išsamesni lietuvių išeivijos vieningos veiklos tyrimai jau yra atlikti analizuojant JAV lietuvių ideologinių srovių bendradarbiavimo problemas Antrojo pasaulinio karo pradžioje. 1939–1941 m. didelėmis pastangomis pavyko sudaryti bendrą politinę organizaciją – ALT, kuriai priklausė JAV lietuvių katalikų, tautininkų-sandariečių ir socialistų ideologinių srovių atstovai¹. Atrodė, kad pagaliau, pirmą kartą JAV lietuvių istorijoje,

¹ *Amerikos lietuvių istorija*, red. A. Kučas, Boston, 1971, p. 551–556; J. Skirius, JAV lietuvių ideologinių srovių suartėjimas 1940 06 15–10 15: *Lietuvai gelbėti tarybos* įkūrimas, *Istorija*, t. 87, 2012, nr. 3,

pavyko suvienyti bendram politiniam darbui, remiant Lietuvos nepriklausomybę, visas gana skirtingas patriotiškai nusiteikusių išeivių grupes. Bet 1941 m. kovo 10 d. į JAV atvykus Lietuvos prezidentui Antanui Smetonai su šeima, ALT buvusios grupės ėmė nesutarti. JAV lietuvius tautininkus įžeidė tai, kaip aštriai JAV lietuvių socialistai ir dalis katalikų kritikuoja prezidentą. Jų nenoras A. Smetoną pripažinti Lietuvos prezidentu, jo sutikimo JAV miestuose ignoravimas ir nenoras prezidento asmenybę panaudoti Lietuvos laisvinimo byloje vertė tautininkus pergalvoti savo dalyvavimą ALT veikloje². Jie pasirinko kurti savo politinę organizaciją, analogišką ALT. 1941 m. birželio 7–8 d. įkurta Lietuvai vaduoti sąjunga (toliau – LVS)³ bei 1942 m. jos kontroliuojama *American Friends of Lithuania*. Be to, JAV lietuviai tautininkai, siekdami sustiprinti politinį darbą, 1944 m. įkūrė dar vieną organizaciją – Amerikos lietuvių misiją (toliau – ALM)⁴. Nuo 1943 m. Niujorke veikė Amerikos lietuvių tautininkų centras (toliau – ALTC). Taigi iki 1948 m. JAV veikė dvi skirtingos lietuvių politinės jėgos – ALT ir tautininkai (jų organizacijos), kurios atliko tuos pačius darbus, dubliuodamos viena kitą. Ir viena, ir kita organizavo Amerikos lietuvių seimus bei konferencijas, susitikinėjo su JAV senatoriais ir kongresmenais, lankėsi JAV valstybės departamente, pasisakinėjo JAV spaudoje ir radijuje, kūrė informacijos centrus ir fondus, leido knygas ir propagandinius leidinius, rinko aukas Lietuvos laisvinimo reikalui. Tautininkų veiklą ir jų ryšius su A. Smetona trumpoje apžvalgoje yra aprašęs istorikas Juozas Banionis⁵.

JAV lietuvių tautininkų sugrįžimo į ALT klausimas, kai galutinai ir ilgam pasiekta taip išeivijoje trokštama JAV lietuvių patriotinių jėgų vienybė, istoriografijoje dar plačiau nenagrinėtas. Neturime išsamesnio ALT konsolidacijos vaizdo. Tiesa, straipsnio autorius vienoje iš savo knygų epizodiškai užsiminė apie šią problemą⁶ ir ne per seniausiai paskelbė ALT atstovų ir JAV lietuvių tautininkų organizacijų vadovų 1947 m. lapkričio 7 d. Niujorke įvykusio pasitarimo įslaptintą protokolą⁷. Tai platus dokumentas, detaliai

p. 25–38; to paties, JAV lietuvių srovių telkimosi sunkumai ir prieštaravimai 1940 10 15–1941 05 15: nuo *Lietuvai gelbėti tarybos* iki *Amerikos lietuvių tarybos*, ten pat, t. 91, 2013, nr. 3, p. 52–67.

²To paties, Prezidento Antano Smetonos atvykimas į JAV 1941 metais ir išeivijos pozicija, *Lietuvos istorijos metraštis*. 2010/2, 2011, p. 77–91.

³To paties, JAV lietuvių tautininkų *Lietuvai vaduoti sąjungos* įkūrimas 1941 m., *Lietuvos istorijos metraštis*. 2021/2, 2021, p. 137–155.

⁴*Amerikos lietuvių misija ir jos darbai*, Detroit, 1945; Amerikos lietuvių misija, *Lietuvių enciklopedija*, t. 1, Boston, 1953, p. 146; J. Skirius, Amerikos lietuvių misijos genezė 1944 m. pab. – 1945 m. pr., *Oikos: lietuvių migracijos ir diasporos studijos*, 2021, nr. 2(32), p. 31–46.

⁵J. Banionis, Antano Smetonos veikla JAV: Amerikos lietuvių misija ir siekiai atkurti Lietuvos valstybę, *Genocidas ir rezistencija*, 2020, nr. 1 (47), p. 7–35.

⁶J. Skirius, *JAV lietuvių darbai Lietuvai 1918–2018 metais*, Vilnius, 2018, p. 173–174.

⁷To paties, JAV lietuvių grupių vieningos politinės veiklos pradžia 1947 metais, *Istorija*, t. 129, 2023, nr. 1, p. 117–135.

atspindintis dalyvių nuotaikas ir ALT vadovybės keltas sąlygas. Protokolas ir jo analitinė dalis yra įtraukti į straipsnio tekstą kaip būtina visam tyrimui medžiaga.

Straipsnyje siekiama atskleisti, kaip JAV lietuvių tautininkai apsisprendė ir pasirengė grįžti į ALT kaip ketvirta bendro Lietuvos vadavimo darbo jėga. Bandoma išsiaiškinti tautininkų apsisprendimo sugrįžti į ALT priežastis, nušviesti to siekio įgyvendinimo eigą 1947–1948 m., tautininkų darytas nuolaidas ir iškilusias kliūtis. Aptariamo proceso kontekste atkreipiamas dėmesys ir į ALT ideologinių srovių (katalikų, socialistų ir sandariečių) atstovų bei Lietuvos diplomatų JAV pozicijas.

Tyrimas paremtas archyviniais dokumentais ir JAV lietuvių spauda. Svarbiausia dokumentinė medžiaga, naudota rengiant straipsnį, saugoma keliose dokumentų saugyklose. Klaipėdos universiteto bibliotekoje, dr. Kazio Pemkaus kolekcijoje⁸ išsaugotas JAV lietuvių tautininkų veikėjo, LVS pirmininko ir Garbės pirmininko, ALM dalyvio Pijaus J. Žiūrio asmeninis archyvas bei dalis laikraščio „Vienybė“ redakcijos archyvo. Ten rdomė tautininkų vadovų susirašinėjimą dėl organizacijų vienybės ir bendradarbiavimo su ALT, įvairių organizacijų susirinkimų protokolų nuorašų. Ypač vertingi P. J. Žiūrio parengti pranešimai ir veiklos ataskaitos. Toje pačioje K. Pemkaus kolekcijoje yra išsaugotos kelios redaktoriaus Juozo Tysliavos dėžės su dokumentais, skirtais JAV lietuvių tautininkų organizacijų veiklai ir jų suartėjimui su ALT nušviesti. Litanistinių tyrimų ir studijų centre Čikagoje, Lemonte, Pasaulio lietuvių archyvo (toliau – LTSC/PLA) įvairiuose fonduose yra sukomplektuoti dokumentai, padedantys nušviesti šią temą⁹. Surastuose dokumentuose atsispindi JAV lietuvių tautininkų (A. Olio, P. J. Žiūrio, K. Karpiaus ir kt.) tarpusavio santykiai ir ryšiai su ALT vadovais (L. Šimučiu, P. Grigaičiu ir kt.) bei su VLIK veikėjais, Lietuvos atstovais JAV.

ALT pirmininko L. Šimučio dienoraščiuose galima rasti vertingos faktinės medžiagos – asmeninių pastabų bei ALT santykių su JAV lietuviais tautininkais vertinimų¹⁰. Svarbu tai, kad šie asmeninio pobūdžio pastebėjimai nebuvo viešinami ir ilgam liko jo dienoraščiuose.

Tautininkų pasiruošimas bendradarbiauti su ALT ir įstojimas į šią organizaciją gana detalai aptarinėtas JAV lietuvių tautininkų spaudoje – „Dirvoje“, „Margutyje“ ir „Vienybėje“. Išskirtini savitraščio „Dirva“ 1947–1948 m. numeriai, kur skaitytojais buvo informuojami apie tautininkų pastangas ir eigą siekiant sugrįžti į ALT (pranešimai, vedamieji straipsniai, tautininkų vadovų pasisakymai ir pan.).

⁸ Klaipėdos universiteto bibliotekos Retų spaudinių, kolekcijų ir rankraščių skyrius (toliau – KUB RSKRS), Dr. Kazio Pemkaus fondas, dėžė (toliau – d.) „Pijus J. Žiūris“ ir „Vienybė“.

⁹ LTSC/PLA, ALT fondas, geležinė dėžė „ALT suvažiavimai“, b. 23 (Suvažiavimas 1948 m.); ten pat, A. Trečioko fondas, d. 3, b. ALT 1942–1948 m.; ten pat, L. Šimučio fondas.

¹⁰ Ten pat, Leonardo Šimučio fondas, d. 1 „Dienoraščiai“, knygos – 1947–1948 m. dienoraščiai.

Nuosaiksnis JAV lietuvių tautininkų požiūris į ALT 1947 m.

Tautininkų veikėjas, prezidento A. Smetonos sūnus Julius, vertindamas praėjusius 1946 metus, laikraštyje „Dirva“ neslėpdamas pažymėjo, kad jie „nepasižymėjo dideliu aktyvumu Amerikos Lietuvių gyvenime“, nes „po įvairių misijų ir kongresų sekė ilgokas tylos periodas“¹¹. Jau ir jam, buvusiam ALT kritikui, atrodė, kad 1947 m. būtų geri, jei „visi lietuviai stotų darban visiškos vienybės dvasioje, kad jie surastų ir iškeltų aikštėn kas juos jungia, ir užmirštų, kas juos skiria“¹². Apie suartėjimą bendram darbui su ALT vadovybe, pritarimą jų pažiūroms užsimenama ir laikraščio „Vienybė“ redaktoriaus J. Tysliavos netikėtame ir atvirame pareiškimė, darytame po 20 metų. Jis teigė, kad Lietuvai 1926 m. perversmas buvo nereikalingas, ir kad Lietuvos Konstitucija „buvo sulaužyta“. Tai buvo lyg ir jo reveransas ALT kairesnės pakraipos veikėjams. Tiesa, tautininkai tuojau viešai pašiepė jo „atsivertimą“¹³. Tenka pastebėti, kad iki 1947 m. pabaigos, beveik metus laiko, J. Tysliavos pavardė nebefiksuojama JAV lietuvių tautininkų vadovybėje. Tai buvo savotiška baudmė už jo netikėtą atvirumą. Tačiau tai jau buvo ženklai, kad JAV lietuviai tautininkai ir net „tvirti tautininkai“ galvoja apie galimą bendrą darbą su ALT vadovybe.

Po daugelio metų JAV lietuvių tautininkų parengtoje ir išleistoje savo srovės veiklos istorijos apžvalgoje jie pripažino, kad nuolaidas tautininkai darė dėl to, kad 1946–1947 m. jų veikla apsilpo. Tai sąlygojo ir gana savarankiškas tautininkų organizacijų veikimas, ir stipri kritika, kad nedalyvauja bendroje veikloje¹⁴. Įtakos turėjo ir pokariu sumažėjusi išeivijos parama. Tautininkai šalininkų turėjo kur kas mažiau nei ALT priklausiusios organizacijos. Pavyzdžiui, preliminariais skaičiavimais, katalikus rėmė 45 proc., socialistus – 20 proc., o tautininkus – tik 10 proc. organizuotų JAV lietuvių¹⁵. Be to, neįvykus numatytai pokario Taikos konferencijai, Šaltojo karo pradžioje paastrėjus komunistinės SSRS ir Vakarų santykiams, o Baltijos šalis, tarp jų ir Lietuvą sovietams visiškai aneksavus, išeivijai reikėjo stipriau suvienyti jėgas ilgalaikėi kovai už Lietuvos laisvinimą. Tai ir buvo svarbiausios telkimosi priežastys.

Galimam išeivijos politinių jėgų telkimuisi buvo ir kliūčių. Įdomu pastebėti tai, kad karštas ALT kritikas LVS pirmininkas P. J. Žiūris 1947 m. vasario 7 d. laišku kreipėsi į žinomą veikėją ir ilgametį Susivienijimo lietuvių Amerikoje prezidentą Stasį Gegužį dėl galimo bendradarbiavimo su ALT. S. Gegužis Lietuvos laisvinimo darbą įsivaizdavo tik

¹¹ J. S m e t o n a, Nauji Metai – Senos Kovos. Tęsinys, *Dirva*, 1947 m. sausio 3 d., nr. 1, p. 3.

¹² Ten pat.

¹³ P. P. J a r a s, Kur link vėjai pučia Tysliavus?, ten pat, 1947 m. vasario 14 d., nr. 7, p. 6.

¹⁴ *Tautinės minties keliu. Lietuvių tautininkijos istoriniai broožai*, red. J. Puzinas, J. P. Palukaitis, Chicago, 1979, p. 286.

¹⁵ D. J a n u t a, *Lietuviški takai*, Vilnius, 2015, p. 34.

kaip vieningą patriotiškai nusiteikusių JAV lietuvių veiklą. Tačiau S. Gegužio pastebėjimu, esamų JAV lietuvių organizacijų vadovai „nenori tos vienybės“. Todėl, jo įsitikinimu, JAV lietuviai privalo sušaukti bendrą Seimą, išsirinkti tarybą ar valdybą, kuri vadovautų visam bendram lietuvių darbui¹⁶. Tokiam požiūriui pritarė ir LVS pirmininkas P. J. Žiūris. Jis apie tai rašė net savo metinėje ataskaitoje, keldamas idėją naujai išrinkti JAV lietuvių vadovybę, kuri „tikrai atstovautų“ JAV lietuviams ir nebūtų „suvaržyta organizacijų, laikraščių, grupių bei partijų, kuri būtų bešališka ir teisinga“¹⁷. Akivaizdi kritika buvo nukreipta į ALT lyderius – laikraščių redaktorius ir partijų vadovus. Tiesa, šis požiūris ir galimas sprendimas buvo demokratiškesnis, lyginant su ankstesniu, kai tautininkai pasisakė, jog iš ALT ir LVS būtina sudaryti bendrą organizaciją. Tačiau ir ši tautininkų naujai keliamą poziciją nebuvo priimtina ALT vadovybei, kuri save laikė visos JAV lietuvių patriotinės visuomenės ir jos didžiųjų organizacijų atstovais. Vadinas, kelias į vienybę galėjo būti tik vieniems ar kitiems nusileidus. O to iki 1947 m. pabaigos nepastebime.

Prieš JAV lietuvių suskaldytą politinę veiklą pasisakė ir lietuvių organizacijos Vakarų Europoje, ypač VLIK. Štai 1947 m. kovo 26–27 d. VLIK sušaukta tremtinių konferencija nutarė pareikšti savo pageidavimą, kad „politinė ir finansinė JAV lietuvių tautininkavimo akcija vardan pavergtos Lietuvos būtų apjungta vieno centro“¹⁸. Paskirtas tarpininkauti specialus VLIK atstovas JAV dr. Pranas Padalskis (Padalis) stengėsi suartinti ALT su tautininkais, kalbėjosi su ALT ir LVS pirmininkais. Tikslinga pažymėti, kad dar 1946 m. liepos 21 d. VLIK ir Lietuvos pasiuntinių užsienyje konferencijos pirmame posėdyje Berne, kur be kitų dalyvavo ir VLIK pirmininkas Mykolas Krupavičius, LDT vadovas Stasys Lozoraitis bei minėtas P. Padalskis, buvo aptartas pasirengimas galimai pokarinei Taikos konferencijai. Tarp daugelio nutarimų nuspręsta „tinkamai išnaudoti išeivių ir tremtinių veiksnį mūsų politinei akcijai ir neatidėliojant sudaryti visai čia suminėtai akcijai veiklius vadovavimo organus“¹⁹. Tai buvo susiję ir su JAV lietuvių veikimo apjungimu.

Dėl JAV lietuvių organizacijų bendro veikimo 1947 m. gegužės mėnesį dr. P. Padalskis asmeniškai kreipėsi į LVS pirmininką P. Žiūrį, kuris pažadėjo susisiekti su ALM bei ALTC vadovais ir vienybės klausimą iškelti būsimame LVS Seime. Nors pats P. Žiūris tokia galimybe abejojo. Jis S. Gegužiui rašė, jog jaučiamas Europos ir JAV lietuvių „neišpaskaitas didelis spaudimas“ vienybės klausimu, tačiau „nei vienas nekalba apie nuoširdžią

¹⁶ 1947 02 22 S. Gegužio laiškas P. J. Žiūriui, KUB RSKRS, K. Pemkaus fondas, d. „P. J. Žiūris“, b. LVS dokumentai, l. n.

¹⁷ LVS Pirmininko Pranešimas Naujųjų 1947 metų proga, *Dirva*, 1947 m. sausio 17 d., nr. 3, p. 3.

¹⁸ 1947 06 19 P. Padalskio iš Niujorko laiško A. Oliui, P. Žiūriui ir V. Abraičiui nuorašas, LTSC/PLA, ALT archyvas-fondas, d. 7, b. 138 (P. Padalskio byla), l. n.

¹⁹ *VLIK'as ir Lietuvos diplomatinė tarnyba išeivijoje. Berno ir Paryžiaus konferencijų protokolai*, sud. A. Petraitytė, Vilnius, 2004, p. 52–53.

vienybę²⁰. Taigi tautininkų vadovai abejojo būsimu savitarpio supratimu, tinkamos tautininkų veiklos suderinimo galimybe su ALT. Tiesa, ALT vadovybė irgi domėjosi galimybe vienytis. Ji iš savo pusės paskyrė Kostą R. Jurgėlą, buvusį tautininkų šalininką, Lietuvių informacijos centro Niujorke vedėją, tarpininkauti su JAV lietuviais tautininkais. Kelis kartus pasikalbėjęs su P. J. Žiūriu, pamatęs jo požiūrį, jis taip pat suabejojo, ar pavyks apsijungti. Nors vilties neprarado²¹. Tokia padėtis bendro veikimo galimybės klausimu išliko iki pat 1947 m. birželio mėnesio pabaigos, iki LVS ir ALTC metinių seimų.

Daug metų po to, kai Lietuva tapo okupuota, JAV lietuvių politinės veiklos susiskaldymui nepritarė didesnė dalis išeivių visuomenės ir ypač Lietuvos atstovai JAV. Lietuvos pasiuntinys Povilas Žadeikis, konsulai Jonas Budrys ir Petras Daužvardis, garbės konsulai Julius J. Bielskis ir Antanas O. Šalna susitikimuose su JAV lietuvių veikėjais (altininkais ir tautininkais) visada primindavo būtinumą visiems kartu vieningai dirbti siekiant Lietuvos nepriklausomybės atgavimo. Pavyzdžiui, Lietuvos pasiuntinys Vašingtone P. Žadeikis leido sau dalyvauti 1947 m. birželio 28–29 d. vykusiame LVS 7-ame Seime Voterberyje. Dalyvavo, nes jau žinojo, kad tautininkai svarsto apie galimybę bendrai veikti su kitomis JAV lietuvių grupėmis, tarp jų ir su ALT. Tiesa, pirmieji apie tai viešai prabilo vadinamieji JAV Rytų valstijų tautininkai birželio 8 d. ALTC metiniame suvažiavime Bruklina. Jie pasisakė už bendrą veiklą su kitomis lietuvių organizacijomis, vykdančiomis Lietuvos laisvinimo darbą²². ALTC veikėjai turėjo tam tikros bendradarbiavimo patirties, nes jų atstovų buvo Lietuvių taryboje Niujorke, kurioje veikė lietuvių katalikų ir socialistų atstovai. Ir jiems, reikia manyti, buvo lengviau pirmiems viešai prabilti apie bendrą visų patriotinių JAV lietuvių organizacijų darbą. Prieš minėtą LVS Seimą P. Padalskis birželio 19 d. oficialiu raštu kreipėsi į tautininkų organizacijų vadovus, ragindamas juos įsijungti į ALT, remiantis Amerikos lietuvių kongreso Čikagoje priimta rezoliucija, kuria tautininkai buvo kviečiami į ALT. Rašte pabrėžta, kad ALT Vykdomasis komitetas tokiai iniciatyvai pritaria²³.

LVS Seime Voterberyje Lietuvos pasiuntinys aktyviai ragino tautininkus telktis bendrai lietuviškai vienybei, būti nuosakesniems siekiant bendrai dirbti Lietuvos laisvinimo darbą²⁴, ruošti būsimai Taikos konferencijai, kur lietuvių atstovai planavo dalyvauti.

²⁰ 1947 06 23 P. J. Žiūrio laiško S. Gegužiui nuorašas, KUB RSKRS, K. Pemkaus fondas, d. „P. J. Žiūris“, b. LVS dokumentai, l. n.

²¹ 1947 05 (?) K. Jurgėlos iš Niujorko laiško Lietuvos pasiuntiniui P. Žadeikiui Vašingtone nuorašas, LTSC/PLA, ALT archyvas-fondas, d. 7, b. „ALT susirašinėjimas su diplomatais 1946–1968“, l. n.

²² A. L., Tautininkų Centro Suvažiavimas, *Dirva*, 1947 m. birželio 20 d., nr. 25, p. 2; Tautininkų Centro metinio suvažiavimo rezoliucija, *Vienybė*, 1947 m. liepos 11 d., nr. 28, p. 4.

²³ 1947 06 19 P. Padalskio iš Niujorko rašto A. Oliui, V. Abraičiui ir P. J. Žiūriui nuorašas, LTSC/PLA, ALT archyvas-fondas, d. 7, b. 138 (P. Padalskio byla), l. n.

²⁴ LVS Seimas Buvo Skaitlingas, *Įdomus, Dirva*, 1947 m. liepos 4 d., nr. 27, p. 3.

Tiesa, tautininkams nebuvo paslaptis, kad Lietuvos diplomatai ir ypač P. Žadeikis, ragindami bendriems veiksams, labiau buvo ALT, kaip platesnės organizacijos, šalininkai. Be to, jie nepateisino dar 1941 m. tautininkų pasitraukimo iš ALT, ardant sunkiai sudarytą bendrą organizaciją. Bet dabar sąlygos, ypač tarptautinės, jau buvo kitokios.

Įdomu pastebėti ir tai, jog minėtame Seime gana sunkiai perrinktas buvęs LVS pirmininkas P. J. Žiūris, kaip abejojantis vienybės galimybe. Užkulisinė veikla Seime prieš jį P. J. Žiūrį įskaudino, bet iš politinės veiklos jis nepasitraukė²⁵. Bet tai jau buvo ženklas, kad reikia švelninti savo požiūrį į vieningą politinę veiklą. Tai, deja, nepanaikino priešpriešos tautininkų viduje. Abejojančių liko ir toliau. Nors ir tautininkai, ir ALT pasisakė už vieningą darbą, jie ir toliau aiškino, kad konkuruojanti grupė tos vienybės nenori.

Vis dėlto rugsėjo 14 d. įvykusiame Amerikos lietuvių tautininkų centro, Lietuvai vaduoti sąjungos ir Amerikos lietuvių misijos vadovų pasitarime Klivlende buvo nutarta prašyti dr. P. Padalskio tarpininkauti pasitarimuose su ALT direktoratu dėl bendro darbo ir tam tikslui tautininkai sudarė 9 žmonių delegaciją²⁶. Neturint išsamesnės informacijos, sunku atsakyti, kodėl tautininkai tik dabar priėmė P. Padalskio pasiūlymą. Reikia manyti, pirmiausia, kaip jau buvo minėta, šis klausimas JAV lietuvių tautininkų organizacijose svarstytas ir priimti nutarimai. Antra, paprastai amerikiečiai vasarą (liepą–rugsįjūtį) atostogauja, todėl sumažėja visuomeninių ir politinių darbų intensyvumas. Trečia, galėjo stabdyti ir dalis tautininkų, kurie nepasitikėjo ALT vadovybe.

ALT vadovų pozicija taip pat buvo atsargi, iki galo tautininkais nepasitikėta. ALT sekretorius P. Grigaitis atmetė tautininkų pageidavimą tartis su ALT direktoratu, primindamas, kad Amerikos lietuvių kongresas 1945 m. įgaliojo ALT Vykdomąjį komitetą derėtis su tautininkais. Antra, ALT vadovybė norėjo aiškiai žinoti, ar tautininkai sutinka su ALT principais ir įstatais, o jei ne, „tai kokių jie norėtų pakeitimų“²⁷. Be to, P. Grigaitis, priešingai nei tautininkai, norėjo, kad P. Padalskis išliktų neutralus ir nesimtų tarpininko vaidmens. ALT vadovai pageidavo, kad tautininkai be tarpininkų susisiektų su jais, kad būtų galima susitarti, kada ir kur susitikti apsvarstyti vieningo veikimo klausimą²⁸. Jungimasis su tautininkais svarstytas 1947 m. spalio 9–10 d. ALT suvažiavime Vašingtone. Jo metu ilgai diskutavo ALT sekretorius socialistas P. Grigaitis ir VLIK atstovas P. Padalskis. Pirmasis gana griežtai priešinosi²⁹ tautininkų įsileidimui į tarybą, o antrasis ir VLIK, ir savo vardu prašė

²⁵ 1947 07 25 P. J. Žiūrio laiško J. Tysliavai į Brukliną nuorašas, KUB RSKRS, K. Pemkaus fondas, d. „P. J. Žiūris“, b. „P. J. Žiūrio laiškai“ (susirašinėjimas 1942–1958 m.), l. n.

²⁶ 1947 09 14 A. Olio, P. Žiūrio ir V. Abraičio pasirašytas raštas P. Padalskiui, VLIK delegatui Amerikoje, LTSC/PLA, ALT archyvas-fondas, d. 7, b. 138 (P. Padalskio byla), l. n.

²⁷ 1947 09 24 P. Grigaičio iš Čikagos laiškas P. Padalskiui į Niujorką, ten pat.

²⁸ 1947 09 28 P. Grigaičio iš Čikagos laiškas P. Padalskiui į Niujorką, ten pat.

²⁹ P. Grigaičio pozicija: tautininkai – autoritarizmo šalininkai, jiems svetimos demokratinės vertybės, atstovauja nežymiai JAV lietuvių visuomenės daliai.

suvažiavimo sustiprinti ALT vienybę – pakviesti tautininkus įsijungti į bendrą organizaciją. Vis dėlto suvažiavimui pavyko parengti rezoliuciją priimti tautininkus į ALT kaip ketvirtą grupę. O spalio 21 d. ALT Vykdomasis komitetas savo posėdyje nutarė pakviesti tautininkų grupės atstovus pasitarti dėl jų įsijungimo į ALT³⁰. Taigi, pavyko įveikti ALT socialistų nepritarimą. Tam įtakos galėjo turėti suvažiavime dalyvavęs Lietuvos pasiuntinys P. Žadeikis, taip pat JAV lietuvių katalikų atstovai. Ne paskutinėje vietoje buvo ir P. Padalskio aktyvumas. Vėliau, po visų ALT ir tautininkų pasitarimų VLIK pirmininkas M. Krupavičius rašė L. Šimučiui, kad gautas P. Grigaičio laiškas, kuriuo reikalaujama panaikinti P. Padalskio įgaliojimus, nes jis „stojo tautininkų pusėn“ ir „sulaužė <...> savo neutralitetą“³¹.

Slaptas ALT ir JAV lietuvių tautininkų vadovų susitikimas Niujorke

Susitikimo vieta ir laikas nustatyti atsižvelgiant į rengiamą Bendrojo Amerikos lietuvių šalpos fondo (toliau – BALF) Seimą. Jį numatyta šaukti 1947 m. lapkričio 5–7 d. Niujorke. Mat BALF organizacijoje bendrai veikė ir ALT, ir tautininkai, ir didieji JAV lietuvių susivienijimai³². Taigi Seimas tapo puikia proga visiems vadams susirinkus aptarti svarbius reikalus, tarp jų ir tautininkų įsijungimą į ALT. Lapkričio 7 d. viešbutyje „New Yorker“ įvyko ALT ir tautininkų svarbiausių veikėjų susitikimas, kurį gana išsamiai atspindi susitikimo protokolas, tiksliau, jo kopija³³.

Iš viso dalyvavo 23 veikėjai, iš kurių 6 ALT atstovai, 11 JAV lietuvių tautininkų atstovų, likę – svečiai, tarp kurių buvo ir Lietuvos konsulas Petras Daužvardis bei VLIK įgaliotinis prof. dr. Pranas Padalskis. Susitikimo pirmininkas, ALT vadovas L. Šimutis pasveikino visus susirinkusius, išreikšdamas JAV lietuvių vienybės dabartiniu metu būtinumą. Bet tam, anot jo, būtina iš pat pradžių visiems susitarti dirbti „džentelmeniškai, kad nesusipratimai būtų išaiškinti siauruose rateliuose savo tarpe, nepakertant pasitikėjimo darbu, kuris šiandien yra šventas“³⁴. Iškeltiems veiklos principams visi pritarė. Gavęs

³⁰ Plačiau žr. J. S k i r i u s, JAV lietuvių grupių vieningos politinės veiklos pradžia 1947 metais, *Istorija*, t. 129, 2023, nr. 1, p. 119–120; Leonardo Šimučio dienoraštis – 1947 m. spalio 21 d., LTSC/PLA, Leonardo Šimučio fondas, d. 1 (Dienoraščiai), knyga „1947 m. dienoraštis“, l. n.

³¹ 1948 01 16 M. Krupavičiaus laiškas L. Šimučiui į Čikagą, ten pat, d. „Prel. M. Krupavičiaus laišakai [1] 1928–1952 m.“, b. 1948, l. n.

³² Prel. J. B. K o n č i u s, *Atsiminimai iš BALFo veiklos 1944–1964*, Chicago, 1966, p. 146–147; L. Š i m u t i s, *Amerikos lietuvių taryba. 30 metų Lietuvos laisvės kovoje 1940–1970*, Chicago, 1971, p. 111.

³³ Amerikos lietuvių tarybos pasitarimo su tautininkų srovės atstovais Užrašai 1947 m. lapkričio 7 d. (kopija), LTSC/PLA, ALT archyvas-fondas, d. 1, b. 4, l. n.; J. S k i r i u s, JAV lietuvių patriotinių grupių vieningos politinės veiklos pradžia 1947 metais, p. 115–133.

³⁴ Ten pat.

žodį P. Padalskis VLIK vardu pareiškė JAV lietuvių organizacijų vienybės svarbą, pažymėdamas, jog „VLIK’as, <...>, nesikišdamas į Amerikos lietuvių savitarpio santykius, tik prašo <...> tą dvilypumą baigti“³⁵. Iš protokolo matyti, kad JAV lietuvių tautininkų vadovai atvyko nusiteikę draugiškai, nekėlė jokių sąlygų. Tautininkų vadovas A. Olis aiškiai tai pasakė savo kalboje. JAV lietuviai tautininkai sutiko į ALT įeiti kaip ketvirtoji srovė (šalia katalikų, socialistų ir sandariečių). Kartu jie pritarė ir ALT Statutui, kuris buvo priimtas 1945 m. lapkričio 29 d. – gruodžio 1 d. Amerikos lietuvių kongrese Čikagoje³⁶. Tai reiškė, kad tautininkai atsisakė savo ankstesnės pozicijos, kad būtina perrinkti ALT vadovybę – Vykdomąjį komitetą. Matyt, tokia tautininkų pozicija ALT vadovus nuteikė palankiau.

Diskusija, tiesa, neesminė, kilo dėl narių skaičiaus taryboje: tautininkai siūlė siųsti nuo kiekvienos srovės po devynis atstovus, o ALT dokumentuose buvo fiksuojami septyni atstovai³⁷. Be to, keltas klausimas ir apie ALT Vykdomojo komiteto sudėties išplėtimą ir pareigų paskirstymą. Visų ginčytinų klausimų ir ALT Statuto smulkesnių detalių aptarimui ir sprendimui nutarta sudaryti mišrią komisiją, į kurią įtrauktas P. Grigaitis, M. Vaidyla, J. Balkūnas, P. J. Žiūrys ir A. Olis. Susirinkę nutarė, kad komisija savo darbą privalo užbaigti iki 1948 m. sausio 1 d., bet ne vėliau nei vasario 16 d. Ir tada būtų galima skelbti apie JAV lietuvių tautininkų įsiliejimo į ALT faktą. Be to, iš susirinkimo protokolo aiškėjo, jog tuo pasinaudojus, švenčiant Vasario 16 Akto 30-metį, tikėtasi surinkti daugiau aukų Lietuvos vadavimo veiklai finansuoti³⁸.

Skaitant protokolą lyg ir jaučiamas ALT sekretoriaus, socialistų dienraščio „Naujienos“ redaktoriaus P. Grigaičio ir iždininko, savaitraščio „Sandara“ redaktoriaus M. Vaidilos abejojimas naujais partneriais. Buvo atkreiptas dėmesys į gana savarankiškai veikiančias keturias tautininkų organizacijas. Ypač užkliuvo LVS, kuri veikė analogiškai ALT. Diskusijų metu tautininkai pažadėjo tuo pat metu nevykdyti veiklos ir paaiškino, kad planuoja savo turimas organizacijas sujungti į vieną. Tiesa, tai jiems pavyko padaryti tik 1949 m., kai buvo įkurta bendra Amerikos lietuvių tautininkų sąjunga. Būtina pastebėti, kad susitikimo metu kilusius nesklandumus diplomatiškai sprendė ALT pirmininkas L. Šimutis, kuris ALT vadovybėje buvo akivaizdus vienybės šalininkas. Jo nuomone, susitarimas pavyko. Tautininkų stojimui į ALT esminių kliūčių neliko, reikėjo tik sutvarkyti tam tikrus organizacinius ir formalius klausimus³⁹.

³⁵Ten pat.

³⁶J. S k i r i u s, 1945 m. lapkričio 29 d. – gruodžio 1 d. Amerikos lietuvių kongrese Čikagoje ir jo reikšmė JAV lietuvių politinei veiklai, *Parlamento studijos*, nr. 32, 2022, p. 102.

³⁷To paties, JAV lietuvių patriotinių grupių vieningos politinės veiklos pradžia 1947 metais, p. 115–133.

³⁸Ten pat, p. 131–132.

³⁹Ten pat, p. 121.

JAV lietuvių tautininkų uždelstas pasiruošimas sugrįžti į ALT 1948 m.

Deja, taip, kaip buvo planuota susirinkime Niujorke, greitai ir oficialiai JAV lietuviai tautininkai į ALT neįstojo. Teko dar metus laukti ALT persitvarkymo.

Tiesa, pradžioje procesas lyg ir judėjo. Daug pastangų, kaip rodo L. Šimučio dienoraščiai, dėjo VLIK atstovas P. Padalskis. Sausio 5 d. L. Šimutis kalbėjosi su A. Oliu dėl bendros komisijos susirinkimo ir sutarė jį sukviesti sausio 11 d. Pitsburge⁴⁰.

1948 m. sausio 16 d. savaitraštis „Dirva“ publikavo žinutę, jog Pitsburge vyko bendras JAV lietuvių tautininkų ir ALT sudarytos komisijos posėdis dėl tautininkų stojimo į ALT. Informuota, kad yra parengti pasiūlymai, kurie bus įteikti kiekvienai JAV lietuvių patriotinei srovei tvirtinti. Pasidžiaugta, kad posėdyje pavyko pasiekti nemažai pažangos⁴¹. Bet apie tai viešai ir plačiau nebuvo kalbama. Savo prisiminimuose L. Šimutis rašo, jog buvo susitarta visais vienybės klausimais⁴². Tačiau buvo ne visai taip.

Išlikęs komisijos posėdžio protokolo nuorašas plačiau atskleidžia pasitarimų eigą ir nutarimus. Posėdyje dalyvavo L. Šimutis, M. Vaidyla, P. Grigaitis, P. J. Žiūris, A. Olis ir Juozas Laučka vietoje neatvykusio kun. J. Balkūno. Be to, kaip stebėtojai ir patarėjai dalyvavo tautininkai K. Karpus, J. Ginkus ir V. Abraitis. Dienotvarkėje svarstyta vienuolika iškeltų punktų. Plačiausiai kalbėta apie ALT ir tautininkų organizacijų veiklos suderinimą ir Lietuvos laisvinimo veikimo tuo pat metu likvidavimą. Lietuvos laisvinimas paliekamas išimtinai ALT žiniai. Tautininkai pritarė ir savo organizacijų vardu sutiko šiuo klausimu paskelbti pareiškimą visuomenei dar iki ALT srovių pritarimo tautininkų stojimui bendram darbui⁴³. Svarstant tautininkų fonduose esamų lėšų klausimą, L. Šimutis pritarė A. Oliu ir P. J. Žiūrio paaiškinimams, kad LVS ir ALM surinkti pinigai Lietuvos vadavimui turi būti panaudoti tiems tikslams, kuriuos reikia užbaigti įgyvendinti⁴⁴. Bet pageidavo, kad tautininkai tuo klausimu taip pat paskelbtų pareiškimą visuomenei. Mat tie pinigai daugiausia buvo skiriami knygų apie Lietuvą anglų kalba leidybai. Be to, tautininkai atsisakė savo siūlymo, kad ALT Taryboje būtų po 9 atstovus nuo kiekvienos srovės. Liko ankstesnė nuostata – po 7 kiekvienos srovės atstovus. Iš savo pusės ALT vadovai pasiūlė ALT Valdybos narių skaičių išplėsti nuo 10 iki 12 žmonių, įtraukiant 2 iš

⁴⁰ Leonardo Šimučio dienoraštis – 1948 m. sausio 5, 8 ir 13 d., LTSC/PLA, Leonardo Šimučio fondas, d. 1 (Dienoraščiai), knyga „1948 m. dienoraštis“, l. n.

⁴¹ V. Abraitis, A. A. Olis, P. J. Žiūris, Einama prie pilno susitarimo su Taryba, *Dirva*, 1948 m. sausio 16 d., nr. 2, p. 3.

⁴² L. Šimutis, min. veik., p. 118.

⁴³ Specialios komisijos, išrinktos Niujorke Amerikos lietuvių tarybos ir Tautininkų srovės atstovų pasitarime 1947 m. lapkričio mėn. 7 d., posėdžio protokolas (nuorašas), Hotel William Penn., 1948 m. sausio mėn. 11 d., LTSC/PLA, L. Šimučio fondas, d. ALT (laiškai ir kt.), b. LVS, Tautininkai, Etc., l. n.

⁴⁴Ten pat.

tautininkų srovės. Tačiau kilo prieštaravimų, kai tautininkų atstovai iškėlė pageidavimą išplėsti ALT Vykdomojo komiteto sudėtį – vietoje 3 narių padidinti iki 8 narių. ALT vadovybė komitetą siūlė padidinti iki 4 narių, įtraukiant vieną tautininkų atstavą. A. Olio nuomone, komitetas būtų padidintas „platesnės geografinės reprezentacijos sumetimais“, t. y. būtų įtraukti atstovai iš įvairesnių JAV vietų, tad ALT reprezentuotų ne tik Čikagą, bet ir kitas lietuvių gyvenamąsias vietas. Tačiau tam siūlymui nepritarus daugumai komisijos narių, klausimas atidėtas vėlesniam laikui. Tiksliau, nutarta palaukti daugumos tautininkų aiškesnės nuomonės, t. y. greičiausiai tikėtasi, kad tautininkai persigalvos. Posėdžio pabaigoje komisija rekomendavo sušaukti ALT suvažiavimą, kur dalyvaus ir tautininkai, bet tik po to, kai iš visų srovių bus gautas pritarimas ratifikacijai⁴⁵. O srovės pritarus, suprantama, tik abiem pusėms galutinai sutarus visais klausimais. Taigi, ir vėl teko atidėti bendrą darbą. Tenka pažymėti, kad palankiam komisijos sprendimui tautininkus greičiau įtraukti į ALT sudėtį sutrukdė pačių tautininkų naujai iškeltas ALT Vykdomojo komiteto sudėties klausimas.

Savitraštis „Vienybė“ paskelbė, jog aštuoni JAV lietuvių tautininkų vadovai, vasario 8 d. susirinkę Niujorke, apsvarstė minėto komiteto sprendimus ir parengė atvirą laišką ALT vadovybei⁴⁶. Jame, kaip jau minėta, rašyta, kad tautininkai ir toliau pageidauja reorganizuoti ALT Vykdomąjį komitetą iki 8 narių. Tautininkų įsitikinimu, tai būtų nesunku pasiekti, atitinkamai išplečiant Vykdomojo komiteto sudėtį, o tautininkų srovės įgalioti atstovai, kaip pažymėta laiške, jau yra pasiruošę tuojau pradėti bendrą darbą ALT⁴⁷. Šiuo siūlymu bent tokiu būdu siekta apriboti ALT Vykdomojo komiteto trijų narių, ypač P. Grigaičio, įtaką, kuri iki tol buvo stiprios tautininkų kritikos ašis. Kaip parodė artimi įvykiai, to nepavyko įgyvendinti.

Į tautininkų laišką ALT vadovybė sureagavo vasario 23 d. laišku, kuriame specialiai dar kartą kėlė keturis klausimus, jau svarstytus anksčiau minėtos komisijos posėdyje. Iš jų svarbiausias – dar neišspręstas ALT Vykdomojo komiteto narių skaičius⁴⁸. Tautininkų vadovai, matydami, jog derybos gali ilgam užsitęsti, kovo 8 d. laiške-atsakyme pakartojo tai, kas buvo pasakyta sausio 11 d. posėdyje, bet kartu gana lanksčiai pažymėjo, kad šiuo momentu „visiškai aišku, kad sutinkame tuo tarpu su ta padėtimi, kuri pasiūlyta Tarybos atstovų“⁴⁹, t. y. praplėtimui iki keturių narių. Bet kartu pažymėjo, kad šį klausimą tau-

⁴⁵Ten pat.

⁴⁶Dėl bendro darbo su Amerikos Lietuvių Taryba, *Vienybė*, 1948 m. vasario 20 d., nr. 7, p. 4; 1948 02 08 JAV lietuvių tautininkų vadovų laiškas Amerikos lietuvių tarybai Čikagoje, LTSC/PLA, L. Šimučio fondas, d. ALT archyvas 1940–1950 m., b. 1948 m. dokumentai, l. n.

⁴⁷Ten pat.

⁴⁸1948 02 23 ALT Vykdomojo komiteto narių laiško JAV lietuvių tautininkų vadovams nuorašas, KUB RSKRS, K. Pemkaus fondas, d. „Vienybė“, b. „Amerikos lietuvių misija“, l. n.

⁴⁹ALT vadovybė siūlė Vykdomojo komiteto sudėtį praplėsti iki 4 narių.

tininkai kels ALT Direktorate ir išdėstys savo argumentus, sprendimą priims dauguma. Tautininkų nuomone, šis klausimas neturi tapti kliūtimi jau dabar pradėti visiems bendrą darbą⁵⁰. Tokia tautininkų pozicija, suprantama, netenkino ALT vadovybės. L. Šimutis savo dienoraštyje gana švelniai vertino, jog tautininkų pozicija minėtą klausimą „truputį komplikuoja“⁵¹, t. y. atitolina nuo bendro veikimo įgyvendinimo. Galima manyti, kad ALT vadovus šiek tiek įžeidė toks tautininkų atkaklumas, todėl jie uždavė būsimiems partneriams konkretų klausimą: ką tautininkai ketina daryti su LVS ir ALM? Koks numatytas šių organizacijų likimas? Į tai vis dėlto teko atsakyti paaiškinant, jog tautininkams įstojus į ALT, iš šių organizacijų neatimama teisė pačioms savarankiškai tvarkyti savo veiklą, tai tik „uždeda pareigą susilaikyti nuo lygiagrečios veiklos, kuri yra užprotokoluota“⁵². O dėl priminimo apie tautininkų fonduose esamus pinigus paaiškinta, jog tautininkų organizacijos, dalyvaudamos ALT, nepraras teisės turėti savo fondus, kaip tokius turi ir kitos ALT organizacijos (katalikų, socialistų ir sandariečių) savo uždaviniams įgyvendinti. Išimtis – tik Lietuvos gelbėjimo reikalams surinktos aukos ateityje turės eiti į bendrą ALT išdą⁵³. Laiško pabaigoje išreikšta viltis, kad tai jau paskutiniai tautininkų paaiškinti klausimai. Tiesa, minėtas susirašinėjimas nebuvo paviešintas.

Dėl bendros veiklos lietuvių išeivių spaudoje kurį laiką nieko nerašyta. 1948 m. kovo 5 d. laikraštyje „Vienybė“ stebėtasi, kad jau praėjo Vasario 16 Akto 30-metis, bet „bendro darbo reikalas nepajudėjo nė iš vietos“. Anot laikraščio, tautininkų pageidavimai neturėtų kelti jokių ginčų, bet jeigu jiems yra rimtų priekaištų, tai kodėl ALT vadovybė tyli, nieko nepasako. Net prieinama prie tam tikros išvados, kad „Taryboje dar vis esama žmonių, kurie pasiryžę visai trukdyti – neleisti susitarti bendram darbui“⁵⁴. Omenyje turimi socialistų atstovai. Įdomiausia tai, kad „Vienybės“ redaktorius J. Tysliava, aktyviai dalyvavęs minėtuose susitikimuose ir susirašinėjimuose, žinojo tikrąją padėtį. Šiuo atveju jam, tikėtina, svarbiausia buvo suaktyvinti viešą spaudimą ALT vadovybei. Lyg ir antrindamas vienas iš tautininkų lyderių Vincas Rastenis „Vienybėje“ paskelbė, jog socialistų savitraštis „Keleivis“ Bostone ragino JAV lietuvių tautininkų į ALT neįsileisti⁵⁵.

⁵⁰ 1948 03 08 Amerikos lietuvių tautininkų srovės organizacijų atstovų komisijos laiško nuorašas Amerikos lietuvių tarybos Vykdomajam komitetui Čikagoje, LTSC/PLA, Leonardo Šimučio fondas, d. ALT (laiškai ir kt.), b. LVS, Tautininkai, Etc., l. n.

⁵¹ Leonardo Šimučio dienoraštis – 1948 m. vasario 11 d., LTSC/PLA, Leonardo Šimučio fondas, d. I (Dienoraščiai), knyga „1948 m. dienoraštis“, l. n.

⁵² 1948 03 08 Amerikos lietuvių tautininkų srovės organizacijų atstovų komisijos laiško nuorašas Amerikos lietuvių tarybos Vykdomajam komitetui Čikagoje, ten pat, d. ALT (laiškai ir kt.), b. LVS, Tautininkai, Etc., l. n.

⁵³ Ten pat.

⁵⁴ V. Tysliava i e n ė, Vakar, šiandien ir rytoj, *Vienybė*, 1948 m. kovo 5 d., nr. 10, p. 4.

⁵⁵ V. Rastenis, Kaip man atrodo, ten pat, 1948 m. balandžio 23 d., nr. 17, p. 5.

Ne paslaptis, kad JAV lietuviai socialistai nepritarė tautininkų norams, nors jų lyderis P. Grigaitis tiesiai to nepasakė, bet diplomatiškai surasdavo kliūčių tautininkų stojimui į ALT. Jau nekalbant apie tai, kad jis akivaizdžiai tyliai tautininkus ignoravo. Pavyzdžiui, kalbėdamas ALT skyriuose apie bendrą ALT veiklą, P. Grigaitis nė žodžiu neužsimindavo apie organizacijos išplėtimo galimybes, vienybės sustiprinimą⁵⁶. Tautininkų veikla ir jų pastangos įstoti į ALT P. Grigaičiui viešumoje lyg ir neegzistavo. Iškalbingas jo konfidencialus laiškas JAV lietuvių socialistų sąjungos Centro komiteto sekretoriui J. Buivydui. P. Grigaitis jam rašė:

Aš manau, kad pirma, negu jie įstos į Tarybą, turi būti išaiškinta ir visuomenei paskelbta, ką jie padarė su pinigais, surinktais iš žmonių Lietuvos reikalams <...>. Bendrai yra abejotina, ar oficialus tautininkų įstojimas į Tarybą būtų moralinis laimėjimas Tarybai. Visuomenėje jie yra žinomi, kaip fašistai, vadizmo garbintojai ir demokratijos priešai. Jeigu jie savo įsitikinimus pakeitė ir jau dabar tiki į demokratijos principus, tai jie turėtų viešai padaryti atitinkamą pareiškimą⁵⁷.

Nepaisant to, ALT vadovybė, ypač pirmininkas L. Šimutis laikėsi ne tokios kategoriškos pozicijos. Jis stengėsi palaikyti nuolatinius ryšius su tautininkų lyderiu A. Oliu, dažnai jie kalbėdavosi ne tik apie Lietuvos laisvinimą, bet ir apie tautininkų įsijungimą į ALT⁵⁸.

Savaitraštis „Vienybė“, bandydamas skaitytojams paaiškinti, kodėl užsitęsė JAV lietuvių vienijimosi procesas, rugpjūčio mėn. pabaigoje rašė, jog tautininkų įstojimo į ALT paskutinis palaiminimas paskirtas ALT „ideologinių grupių komitetams“, t. y. katalikų, socialistų ir sandariečių, kurie, laikraščio korespondentės nuomone, sąmoningai dels, nenorėdami tos ketvirtos grupės įsileisti į ALT. Anot korespondentės, dabar tautininkams atsidūrus kryžkelėje, tenka apsispręsti: tęsti derybas su ALT ir kurti naują savo srovės organizaciją ar suaktyvinti ALM ir toliau vykdyti Lietuvos vadavimo programą⁵⁹. Iš ALT vadovų oficialios informacijos apie tautininkų įsileidimą į ALT organizacija nesulaukė, todėl tautininkų Reorganizacijos komisijos⁶⁰ sekretorius V. Rastenis spalio 1 d. viešai spaudoje paskelbė: „Mes atnaujiname veikimą! Mes rengiame Misijos reorganizaciją“. Kartu kreipėsi į visuomenę, prašydamas paramos ir aukų⁶¹. Turbūt tokia tautininkų pareikšta griežtesnė pozicija suveikė, nes ta pati „Vienybė“ informavo, kad ALT direktoriai

⁵⁶ V. Č e r n i a u s k a s, Pralkabos, Springfield, Ill, *Naujienos*, 1948 m. gegužės 29 d., nr. 128, p. 3.

⁵⁷ 1948 05 08 P. Grigaičio konfidencialus laiškas J. Buivydui, KUB RSKRS, K. Pemkaus fondas, d. „Partijos-organizacijos“, b. „Socialdemokratai“, l. n.

⁵⁸ Leonardo Šimučio dienoraštis – 1948 m. vasario 20d., LTSC/PLA, Leonardo Šimučio fondas, d. 1 (Dienoraščiai), knyga „1948 m. dienoraštis“, l. n.

⁵⁹ V. T y s l i a v i e n ė, min. veik., p. 5.

⁶⁰ Reorganizacijos komisija – 1948 05 15–16 sukurta atstovauti visų tautininkų interesams, pasirengti sujungti jų organizacijas į bendrą organą ir sušaukti tautininkų Seimą. Komisijos pirmininku išrinktas A. Oliš.

⁶¹ V. T y s l i a v i e n ė, min. veik., p. 4.

balsavo „krivulės būdu“ ir buvo pasiekti tokie rezultatai: 15 balsų už tautininkų priėmimą be sąlygų, 6 už, bet su tam tikromis sąlygomis ir 2 balsai buvo prieš⁶². Tai jau buvo rimtas žingsnis į priekį. O štai spalio 1-ąją, dieną prieš pat LVS metinį 8-ąjį Seimą Klivlende, savitraštis „Dirva“ paskelbė, jog ALT jau formaliai pritaria, ir yra gautas pranešimas, kad organizacija nutarė kviesiti į ALT sudėtį Amerikos lietuvių misijos, Lietuvai vaduoti sąjungos ir Amerikos lietuvių tautininkų centro atstovus⁶³.

Galutinai tautininkai apsisprendė jų pagrindinės organizacijos LVS 8-ajame Seime 1948 m. spalio 2–3 d. Klivlende. Svarbiausias Seimo svarstytas klausimas – tautininkų įstojimas į ALT. Jam buvo skirta beveik visa antroji Seimo diena. LVS pirmininkas P. J. Žiūris ir išdinininkas J. J. Bačiūnas susirinkusiems plačiai išdėstė ne tik bendro veikimo priežastis ir būtinumą, bet ir visas aplinkybes, verčiančias labai abejoti to bendradarbiavimo naudingumu. Pažymėta, kad tautininkų organizacijų įstojimas į ALT yra susijęs su tam tikrų jėgų bandymu nuslopinti tautininkų srovės veikimą. Kaip įrodymą pranešėjai pateikė ALT galutinio pritarimo vilkinimą, kuris privertė LVS ir kitas tautininkų srovės organizacijas ilgesniam laikui pristabdyti savo veiklą⁶⁴. Be to, aiškėjo, jog tautininkų vadovams teko sutikti su ALT atstovų pageidavimu JAV lietuvių visuomenei nieko neskelbti apie pasitarimų eigą⁶⁵. Taip lyg ir bandyta pasiteisinti išėvijai, kad ne nuo tautininkų priklausė, jog įstojimo į ALT klausimas uždelstas.

Diskusijose dalyvavęs V. Rastenis išdėstė ir priežastis, kodėl reikalinga vieninga akcija, kalbant visų JAV lietuvių vardu. Jis aiškino, kad įstojimas į ALT jokia būdu nereiškia, jog įstojantieji turi likviduotis ar susilpnėti. Priešingai, anot V. Rastenio, už Lietuvos reikalus kovojančią organizaciją turi sudaryti stiprūs nariai ir į ALT įeinanti tautinė srovė „kaip tik tokia turi būti“⁶⁶. Išklauius abi nuomones, daugumos sprendimu priimtas nutarimas: dalyvauti ALT darbuose, sudaryti tautininkų srovės atstovų grupę pasitarimams su ALT vadovybe. Vėliau ši grupė įeis į ALT sudėtį⁶⁷. Nebekelti reikalavimai išplėsti ALT vadovybę. Pasikeitė ir LVS pirmininkas: vietoje P. J. Žiūrio pirmininku išrinktas dr. Motiejus J. Colney (Aukštikalnis). Spalio 17 d. Čikagoje susirinkusi Reorganizacijos komisija posėdyje išrinko tautininkų atstovus į ALT vadovybę: į ALT Vykdomąjį komitetą – A. Olį, į ALT direktoratą – V. G. Abraitį, M. J. Colney, J. P. Ginkų, K. S. Karpį, A. S. Trečioką ir J. Tysliavą. Šis sąrašas tuojau nusiųstas ALT pirmininkui L. Šimučiui⁶⁸.

⁶²Ten pat.

⁶³Ilgai užtrukęs nutarimas, *Dirva*, 1948 m. spalio 1 d., nr. 39, p. 1.

⁶⁴Reikšmingas Lietuvai vaduoti sąjungos seimas, ten pat, 1948 m. spalio 8 d., nr. 40, p. 3.

⁶⁵Ilgai užtrukęs nutarimas, p. 1.

⁶⁶Reikšmingas Lietuvai vaduoti sąjungos seimas, p. 3.

⁶⁷Ten pat.

⁶⁸Susivienijimas AL Taryboje, ten pat, 1948 m. spalio 22 d., nr. 42, p. 1.

Mat ALT vadovybė artimiausiu laiku planavo savo suvažiavimą Niujorke, kur turėjo dalyvauti ir tautininkų atstovai.

Įdomu pastebėti, kai LVS ir ALTC vadovai priėmė nutarimą įsijungti į ALT, o ALM vadovybė nepareišė panašios oficialios pozicijos. Viešai skelbta, kad ALM pirmininkas dėl šios organizacijos įsiliejimo į ALT sprendimo artimiausiu metu dar šauks ALM direktorių pasitarimą Niujorke⁶⁹. Manytina, kad ALM buvo palikta kaip atsarginis variantas, vis dar iki galo nepasitikint ALT vadovais. Tautininkai nebuvo tikri, ar pavyks praktiškai, o ne formaliai lygiomis teisėmis įsilieti į ALT. Toks jų atsargumas JAV lietuvius socialistus ir kai kuriuos kitus ALT veikėjus, suprantama, vertė abejoti nuoširdžiu tautininkų noru bendradarbiauti.

ALT metinis suvažiavimas 1948 m.

1948 m. lapkričio 5 d. laikraštis „Dirva“ paskelbė, jog ALT lapkričio 21–22 d. šaukia savo metinį suvažiavimą Niujorke. Į jį kviesti tautininkų išrinkti 7 nauji nariai į Tarybos direktoratą. Laikraštyje pažymėta, jog tai svarbus įvykis po daugelio metų, nes suvažiavime dalyvaus visų Lietuvos nepriklausomybės siekiančių JAV lietuvių srovių atstovai⁷⁰. Neatsitiktinai ir ALM pirmininko A. Olio nurodymu išsiuntinėti kvietimai į ALM direktorių posėdį, kuris numatytas lapkričio 20 d. Niujorke, t. y. prieš ALT suvažiavimą. Posėdyje planuota apsvarstyti bendro darbo pradžią ALT bei ALM persitvarkymą⁷¹. Kartu tai buvo paskutinė tautininkų organizacija, kuri turėjo galutinai apsispręsti jungtis į ALT.

Lapkričio 21–22 d. Niujorke įvyko ALT metinis suvažiavimas, kuriame jau šalia katalikų, socialistų ir sandariečių atstovų dalyvavo ir septyni tautininkų delegatai. A. Olis, M. J. Colney, K. Karpus, V. Abraitis, A. Trečiokas, J. Ginkus ir J. Tysliava suvažiavime vienbalsiai patvirtinti Tarybos nariais⁷². Taigi, po beveik aštuonerių metų JAV lietuviai tautininkai sugrįžo į ALT – bendrą JAV lietuvių politinę organizaciją. Tai buvo svarus išėivijos patriotinių jėgų laimėjimas. Suvažiavime dalyvavęs Lietuvos generalinis konsulas Jonas Budrys savo ir Lietuvos pasiuntinio Povilo Žadeikio vardu džiugiai pasveikino susirinkusius su svarbiu ir reikšmingu įvykiu, kuris pagaliau leido JAV lietuvių patriotinėms srovėms susivienyti bendram darbui⁷³.

⁶⁹ ALM, LVS ir ALTC Reorganizacijos komisijos posėdis, ten pat, 1948 m. spalio 22 d., nr. 42, p. 1.

⁷⁰ ALT metinis suvažiavimas, ten pat, 1948 m. lapkričio 5 d., nr. 44, p. 1.

⁷¹ ALM suvažiavimas, ten pat.

⁷² ALT suvažiavimas, ten pat, 1948 m. lapkričio 26 d., nr. 47, p. 1.

⁷³ Ten pat.

Suvažiavimo pradžioje A. Olis pristatė jame dalyvaujančius tautininkus. Įsiterpęs K. Karpius išsakė nenorintis, kad liktų įspūdis, jog 1941 m. ALT „pakriko“ dėl to, kad tautininkai nepripažino „demokratinės Lietuvos“ principo. Šis klausimas, anot jo, išvis nebuvo keliamas, nes tautininkai demokratinę Lietuvą pripažino, bet skyrėsi požiūriai į Lietuvos prezidento A. Smetonos atvykimą⁷⁴. Toliau suvažiavime ALT atstovai vėl domėjosi tautininkų organizacijų išduose sukauptais pinigais. A. Olis paaiškino, jog išduose yra nedidelės sumos, už kurias bus užbaigtos leisti numatytos knygos. Jis pažadėjo spaudoje paskelbti LVS ir ALM finansines ataskaitas. Tiesa, pažymėjo, kad jei ALM išdeiks pinigų, skirtų Lietuvos vadavimo darbui, tai jie bus pervesti į ALT išdą⁷⁵. Suvažiavimo metu ALT sekretorius P. Grigaitis priminė, kad tautininkai yra pasižadėję, kad jų veikloje „nebus jokio paralelizmo ar konkurencijos“ dėl Lietuvos reikalų. Be to, P. Grigaitis pabrėžė, kad tautininkų srovė praktiškai jau priimta į ALT, bet jie dar ne viską tarpusavyje yra išsiaiškinę⁷⁶. Taip jis leido suprasti, kad tautininkai dar neturi bendros organizacijos, kaip žadėjo. Į tai A. Olis atsakė, kad jau vyksta tautininkų organizacijų reorganizacija ir jokio „paralelizmo nebus, bet pati srovė bus stiprinama“⁷⁷. Suvažiavime A. Olis buvo patvirtintas ALT Vykdomojo komiteto vicepirmininku. O gruodžio 10 d. įvykusiame ALT Vykdomojo komiteto posėdyje tautininkų atstovas A. Olis pirmą kartą dalyvavo kaip ALT vicepirmininkas⁷⁸. Konsoliduota ALT pradėjo naują ilgą savo veiklos etapą.

Tuo metu svarbiausias tautininkų tikslas buvo kuo greičiau susitvarkyti organizaciniu požiūriu ir apsiungti į vieną organizaciją, kokias turėjo JAV lietuviai katalikai, socialistai ir sandariečiai, net ir komunistuojantys lietuviai. Ir tai reikėjo atlikti iki Amerikos lietuvių kongreso sušaukimo.

Išvados

Nuo 1941 m. birželio vieninga JAV lietuvių patriotinių srovių (katalikų, tautininkų-sandariečių ir socialistų) veikla patyrė krizę – tautininkai, telkėsi apie periodinius leidinius „Dirva“, „Amerikos lietuvius“ ir „Margutis“, pasitraukė iš bendros politinės organizacijos – Amerikos lietuvių tarybos. Tai daugiausia inicijavo tautininkų vadovai: A. Olis, P. J. Žiūris, K. Karpius, B. Vencius, V. Abraitis ir kt., argumentuodami tuo, kad ALT

⁷⁴ ALT metinio suvažiavimo, įvykusio 1948 m. lapkričio 21 ir 22 d. Niujorke, protokolai (nuorašas), LTSC/PLA, ALT fondas, Geležinė dėžė (ALT suvažiavimai), b. 23 (Suvažiavimas 1948 m.), p. 2.

⁷⁵ Ten pat.

⁷⁶ Ten pat.

⁷⁷ Ten pat.

⁷⁸ Leonardo Šimučio dienoraštis – 1948 m. gruodžio 10 d., LTSC/PLA, Leonardo Šimučio fondas, d. 1 (Dienoraščiai), knyga „1948 m. dienoraštis“, l. n.

neveikli, be to, socialistai bei iš dalies katalikai negerbia į JAV atvykusio Lietuvos prezidento A. Smetonos ir nenori jo išnaudoti Lietuvos laisvinimo veikloje.

JAV lietuvių tautininkų įkurta nauja Lietuvai vaduoti sąjungos organizacija 1941–1948 m. dubliavo ALT darbą. Deja, tuo laikotarpiu bendrai veiklai nepavyko sutelkti ir JAV lietuvių tautininkų, nes kitos jų svarbesnės organizacijos, tokios kaip Amerikos lietuvių tautininkų centras, Amerikos lietuvių misija ir *American Friends of Lithuania* veikė, anot pačių tautininkų, pusiau savarankiškai. Buvo kalbama, kad yra trys tautininkų centrai: Čikagoje, Klivlende ir Bruklina Niujorke. Tai, kad JAV lietuvių organizacijos veikė atskirai, netenkino nei išeivių visuomenės, nei Lietuvos atstovų JAV, nei pačių tautininkų.

Po 1944–1945 m. buvusio JAV lietuvių tautininkų veiklos pakilimo sekė 1946–1947 m. nuosmukis. Tai stiprino tautininkų apsisprendimą veikti bendrai su kitomis JAV lietuvių organizacijomis, ypač ALT. Paveikti tautininkus stengėsi ir VLIK atstovas, tarpininkas P. Padalskis. Iš principo tautininkai sutiko grįžti į ALT, bet dar reikėjo tartis dėl tam tikrų klausimų. 1947 m. lapkričio 7 d. Niujorke įvykęs ALT ir JAV lietuvių tautininkų atstovų susirinkimas padėjo pagrindus tautininkų sugrįžimui į ALT, nes tautininkai jau nebekėlė ankstesnių sąlygų, pritarė ALT veiklos dokumentams, sutiko nebedubliuoti politinės veiklos Lietuvos laisvinimo darbe, pažadėjo visas savo grupes sutelkti į bendrą tautininkų organizaciją. Kad būtų išspręsti iškilę neesminiai ginčytini klausimai, iki tautininkai įsilie į ALT, įkurtas bendras komitetas.

Procesas užsitęsė dar metus, nes patys JAV lietuviai tautininkai dar diskutavo, tikslinga ar ne stoti į ALT. Be to, tautininkai siekė išplėsti ALT Vykdomojo komiteto sudėtį, o tai buvo nepriimtina ALT vadovybei (pirmininkas L. Šimutis, sekretorius P. Grigaitis, išdininkas M. Vaidyla). Įstojimo procesą sunkino ir JAV lietuvių socialistų nepritarimas, jie labai abejojo, ar tikslinga į ALT įsileisti tautininkus. ALT katalikai pritarė tautininkams, sandariečiai labiau laikėsi neutraliai. 1948 m. lapkričio 21–22 d. vykusiame ALT suvažiavime Niujorke tautininkai vėl nusileido, pasitenkinę ALT Vykdomajame komitete vicepirmininko (A. Olis) vieta. Tautininkai oficialiai įteisinti kaip ketvirta grupė (šalia katalikų, socialistų ir sandariečių). Konsoliduota ALT pradėjo naują ilgalaikį veiklos etapą.

Įsiliejus į ALT, svarbiausias tautininkų tikslas buvo kuo greičiau susitvarkyti organizaciniu požiūriu ir apsijungti į vieną organizaciją, kokias turėjo JAV lietuviai katalikai, socialistai ir sandariečiai. Ir tai reikėjo padaryti iki Amerikos lietuvių kongreso sušaukimo 1949 m.

Publikuoti šaltiniai ir literatūra

- Dirva* (JAV), 1947–1948.
- KONČIUS, Juozas B. *Atsiminimai iš BALFo veiklos 1944–1964*. Chicago: Draugo spaustuvė, 1966
- Naujienos* (JAV), 1948.
- ŠIMUTIS, Leonardas. *Amerikos lietuvių taryba. 30 metų Lietuvos laisvės kovoje 1940–1970*. Chicago: „Draugo“ spaustuvė, 1971.
- Vienybė* (JAV), 1948.
- VLK'as ir Lietuvos diplomatinė tarnyba išeivijoje. Berno ir Paryžiaus konferencijų protokolai*. Sud. A. Petraitytė. Vilnius: Versus aureus, 2004.
- Amerikos lietuvių istorija*. Red. dr. A. Kučas. Boston: Lietuvių enciklopedijos leidykla, 1971.
- Amerikos lietuvių misija ir jos darbai*. Detroit, Mich.: Išleido V. Petrikas, 1945.
- Amerikos lietuvių misija. *Lietuvių enciklopedija*. T. 1. Boston: Lietuvių enciklopedijos leidykla, 1953, p. 146.
- BANIONIS, Juozas. Antano Smetonos veikla JAV: Amerikos lietuvių misija ir siekiai atkurti Lietuvos valstybę. *Genocidas ir rezistencija*, 2020, Nr. 1 (47), p. 7–35.
- DAPKUTĖ, Daiva. *Lietuviškos širdies ambasadorius Juozas Bachunas-Bačiūnas (1893–1969)*. Vilnius: Versus aureus, 2014.
- JANUTA, Donatas. *Lietuviški takai*. Vilnius: Petro ofsetas, 2015.
- SKIRIUS, Juozas. Amerikos lietuvių misijos genezė 1944 m. pab. – 1945 m. pr. *Oikos: lietuvių migracijos ir diasporos studijos*, 2021, Nr. 2(32), p. 31–46.
- SKIRIUS, Juozas. *JAV lietuvių darbai Lietuvai 1918–2018 metais*. Vilnius: Savas takas, 2018.
- SKIRIUS, Juozas. JAV lietuvių ideologinių srovių suartėjimas 1940 06 15–10 15: *Lietuvai gelbėti tarybos* įkūrimas. *Istorija*, t. 87, 2012, Nr. 3, p. 25–38.
- SKIRIUS, Juozas. JAV lietuvių grupių vieningos politinės veiklos pradžia 1947 metais. *Istorija*, t. 129, 2023, Nr. 1, p. 117–135.
- SKIRIUS, Juozas. JAV lietuvių srovių telkimosi sunkumai ir prieštaravimai 1940 10 15–1941 05 15: nuo *Lietuvai gelbėti tarybos* iki *Amerikos lietuvių tarybos*. *Istorija*, t. 91, 2013, nr. 3, p. 52–67.
- SKIRIUS, Juozas. JAV lietuvių tautininkų *Lietuvai vaduoti sąjungos* įkūrimas 1941 m. *Lietuvos istorijos metraštis*. 2021/2, 2021, p. 137–155.
- SKIRIUS, Juozas. Prezidento Antano Smetonos atvykimas į JAV 1941 metais ir išeivijos pozicija. *Lietuvos istorijos metraštis*. 2010/2, 2011, p. 77–91.
- SKIRIUS, Juozas. 1945 m. lapkričio 29 d. – gruodžio 1 d. Amerikos lietuvių kongrese Čikagoje ir jo reikšmė JAV lietuvių politinei veiklai. *Parlamento studijos*, Nr. 32, 2022, p. 92–107.
- Tautinės minties keliu. Lietuvių tautininkijos istoriniai bruožai*. Red. J. Puzinas, J. P. Palukaitis. Chicago: Amerikos lietuvių tautinės sąjungos leidinys, 1979.

RESTORATION OF UNITY IN THE POLITICAL ACTIVITY OF AMERICAN LITHUANIANS IN 1947–1948: THE NATIONALISTS' RESOLVE TO RETURN TO THE AMERICAN LITHUANIAN COUNCIL

Summary

JUOZAS SKIRIUS

The issue of political unity of the patriotic currents of American Lithuanians (Catholics, nationalists, members of the Santara organisation, and socialists) is one of the most important problems in the history of the diaspora. During the Second World War and the occupation of Lithuania, political activity of the Lithuanians in the USA was fragmented. The work of liberating Lithuania was carried out by *Amerikos lietuvių taryba* (American Lithuanian Council; chair Leonardas Šimutis, secretary Pijus Grigaitis, treasurer Mikas Vaidyla) and Lithuanian nationalist organisations in the USA: *Lietuvai vaduoti sąjunga* (Association for the Liberation of Lithuania; 1941), *Amerikos lietuvių misija* (Mission of American Lithuanians; 1944), *Amerikos lietuvių tautininkų centras* (Centre of American Lithuanian Nationalists; 1943), and American Friends of Lithuania (1942). Active nationalist leaders emerged: Antanas Olis, Pijus J. Žiūris, Kazys Karpis, Bladas Vencius, Vytautas Abraitis, and others. The main argument for the withdrawal of these figures was the disrespect of the socialists and partly Catholics for the President of Lithuania Antanas Smetona, who had arrived in the USA, and their unwillingness to exploit the President for the work of the liberation of Lithuania. The upswing in the activity of American Lithuanian nationalists in 1944–1945 was followed by a downturn in 1946–1947. It strengthened the nationalists' resolve to act jointly with other American Lithuanian patriotic organisations, and especially with the American Lithuanian Council. They were influenced by Lithuanian diplomats and the VLIK (*Įvriausiasis Lietuvos išlaisvinimo komitetas*, Supreme Committee for the Liberation of Lithuania) through its representative Pranas Padalskis and the larger part of the American Lithuanian public. In principle, the nationalists no longer objected to returning to the American Lithuanian Council. On 7 November 1947, these competing organisations managed to reach an agreement: approval was obtained for the return of the Lithuanian nationalists in the USA to the American Lithuanian Council as a fourth ideological strand. The nationalists no longer imposed preconditions and accepted the basic operating documents of the American Lithuanian Council. They only wanted to increase the number of representatives of each group in the council to nine. The enlargement of the Executive Committee of the American Lithuanian Council and the distribution of members' responsibilities were also discussed. All this was left for a specially appointed commission to decide. Unfortunately, minor issues were still being negotiated for a year, and there were discussions within the nationalists' own organisations on how to prepare for joining the American Lithuanian Council and whether it made sense to do so at all. Moreover, the American Lithuanian socialists, who were part of the American Lithuanian Council, did not support of the return of the nationalists to the joint organisation. It was only at the congress of the American Lithuanian Council, held in New York on 21–22 November 1948, that it was announced that the American Lithuanian nationalists finally entered the joint organisation as the fourth group (along with the Catholics, Socialists and the members of the Santara organisation). The consolidated American Lithuanian Council entered a new long-term phase of its activities.

Gauta 2024 m. gegužės mėn.

Priimta 2024 m. birželio mėn.

Juozas Skirius – humanitarinių mokslų daktaras, Vytauto Didžiojo universiteto profesorius, Lietuvių išėivijos instituto vyriausiasis mokslo darbuotojas. Pagrindinės mokslinių interesų sritys: Lietuvių išėivijos JAV politinė-ekonominė veikla XX a. ir Lietuvos–JAV politiniai-diplomatiniai, ekonominiai santykiai 1918–1940 m.

Adresas: Lietuvių išėivijos institutas, S. Daukanto g. 25, Kaunas, LT-44249

El. paštas: juozas.skirius@vdu.lt

ORCID 0000-0003-1135-1757